

A NYENYEC „NOMEN—VERBUMOK”-RÓL*

HAJDÚ PÉTER

A magyar és finnugor nyelvészeti szakirodalom évtizedeken keresztül tanította, hogy a szófajok kialakulását megelőzően számolni kell a nomen-verbumok korával, és sok nyelvész az uráli, ill. finnugor alapnyelv viszonyaira is a nomen és a verbum kategóriák összefonódását, el nem különülését tartja jellemzőnek. E hajdani állapot maradványaként értékelték a mai rokon nyelvek ún. nomen-verbumait is, és szorgalmazták ezek felkutatását. Az uráli nyelvek *fagy*, *les* típusú nomen-verbumainak legújabb, részletes leltárát Beke Ödön állította össze „Névszó és ige” című közleményében (NyIOK 15. 1959. 59—72; németül: „Nomen und Verbum” ALH 10. 1960. 369—381).

Ennek az elméletnek egy torz mellékajzata is lett: olyan állásfoglalás kezdett kialakulni, hogy a névszó és az ige mellett létezett (vagy létezik) egy névszó-ige szófaj is, s ezért tartotta szükségesnek hangoztatni Laziczius Gyula 1942-ben, hogy közös nomen-verbum kategóriáról semmiképpen nem beszélhetünk (Általános nyelvészet 39—40).

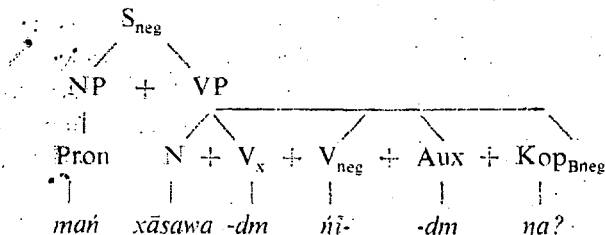
A nomen-verbum gondolat hívei szívesen fordultak bizonyító anyagért a rokon nyelvekhez. Különös jelentőséget tulajdonítottak pl. a szamojéd nyelvek vallomásának is. Általános vélemény szerint ugyanis a sok szempontból archaikus szamojéd nyelvekben a nomen-verbumoknak feltehetőleg több nyoma maradhatott meg, mint a fejlettebb, szófajilag is határozottabban differenciáló magyarban vagy finnben. A szamojéd nyelvekből, s közülük is a legismertebbikből, a nyenyecből vett példák látszólag igazolták ezeket az elképzeléseket. Az alábbiakban arra szeretnék rámutatni, hogy ez az „igazolás” valóban látszólagos, mert „nomen-verbumok” a nyenyecben voltaképpen nincsenek, mintahogy ilyen szófaji kategória általában sincsen.

*Ez a közlemény tartalma szerint azonos egy Göttingában előadott, korreferátummal, nyelvben és megformálásában azonban különbözik attól. E korreferátum 1969. júniusában a „Syntax der uralischen Sprachen” című szimpozionon hangzott el és eredetileg Eenkő Loránd ottani előadásához csatlakozott. A szimpozion anyaga a Göttinger Akademie der Wissenschaften „Abhandlungen” c. sorozatának 76. kötetében (1970) jelent meg.

A nomen-verbum elmélet hangoztatói gyakran hivatkoznak arra, hogy egyes rokon nyelvekben — így pl. a nyenyecben is — a névszót ige gyanánt is lehet ragozni, s ez a névszói-igei kategóriák közötti határok ingadozására mutat. A helyzet a valóságban korántsem ez. A nyenyecben a névszó és az ige között éles határ húzódik, a két szófaj semmiképpen nem keveredik egymással. Kétségtelen azonban, hogy vannak a nyenyecben olyan névszók, amelyek ún. predikatív suffixumokkal ellátva igeként konjugálhatók: (*mañ*) *xāsawa-dm* „ich bin ein Mann”, (*pidar*) *xāsawa-n* „du bist ein Mann”, (*pida*) *xāsawa-z* „er ist ein Mann” stb. Ezek a predikatív végződések az intranszitiv igei személyragokkal azonosak. A névszók predikatív konjugálása azonban nem teljes. A múlt idő jelével (*ś*) ugyan elláthatjuk ezeket a komprimált formákat (pl.: *mañ xāsawa-dam-ś* „ich war ein Mann”, *pidar xāsawa-nā-ś* „du warst ein Mann”, *pida xāsawa-ś* „er war ein Mann” stb.), felszólító, feltételes vagy egyéb módjelekkel azonban nem társulnak. Különböznek továbbá ezek az alakulatok az igazi igeiktől abban is, hogy sem akció értékük, sem aspektusuk nincsen. Voltaképpen tehát nem igazi igei alakokkal van dolgunk, hanem a névszónak a létezését kifejező (existenciális) mondatban bekövetkező alkalmi igésüléssel. Az igésülés konverzió útján valósul meg és olyan igeszerű forma áll elő, amelyben a névszó és (a létigét is reprezentáló) igei személyrag (= V_x) egyetlen morfémaszekvenciában fuzionálva alkalmas az existenciális mondat kijelentő módú, jelen-és múlt idejű állítmányainak kifejezésére:

$$\begin{array}{c} N + V_x \rightarrow VP \\ \downarrow \quad \downarrow \\ xāsawa -dm \end{array}$$

A V_x itt lényegében Aux értékű (csak mód-vonatkozás nélküli), és a létigét is magában fejtí (bár ez a felszíni szerkezetben kifejezésre nem jut). Az efféle alakulatok tagadó formájában azonban megmutatkozik a mélyen a háttérben meghúzódó (virtuálisan létező) létige:

A *xāsawadm* stb formákban az N→V konverzió alkalmi abban az értelemben, hogy a névszó igésülése, az igei tartományban való használata átmeneti, esetleges. A névszó igésülése azonkívül pedig ál-igésülésnek is nevezhető, mert az ige szintaktikai, szemantikai és morfológiai tulajdonságai csak részben érvényesülnek, névszói jellegüket a bázisok megtartják. Az ilyen komprimált, existenciális mondat állít-

mányaként használt ál-igék gyökeresen különböznek a rokon nyelveknek azoktól az ambivalens bázis-morfémáitól, amelyeket nomen-verbumként szoktak emlegetni. A különbség kettejük között abban látható, hogy a szamojéd komprimált formákban végülis olyan névszókot kell látni, amelyek egyfajta konverzió következtében az igei tartományban vendégszerepet játszanak, míg a *fagy* típusú ambivalens morfémák névszói tagjai valódi névszók, igei tagjai igazi igék, s közöttük sem N→V, sem V→N konverzió nincsen, mégha történetileg akár a névszói, akár az igei alakpár elsődlegessége ki is mutatható. Az ambivalens morfémáktól való megkülönböztetés érdekében a konvertibilis morféma elnevezés ajánlható a konverzió útján keletkezett komprimált formákra.

A konvertibilis morfémák alkalmazása igen jellemző vonása a szamojéd nyelveknek. Meglepő azonban, hogy az ambivalens morfémák (a voltaképpen „nomen-verbumok”) száma nem oly tekintélyes mint ahogy ez várható lenne az előzetes elképzelések alapján. Szám szerint persze még így is többet említhetünk a nyenyecből, mint a magyarból vagy finnből.

A nyenyec ambivalens bázisok jobbjára elemi élet- és természeti jelenségekre vonatkoznak, akár csak a többi rokon nyelvben. Feltűnő azonban, hogy e kétértékű bázispárok névszó-tagjai nem kizárólag főnevek lehetnek (mint a magyarban), hanem olykor melléknévként, vagy éppen határozószóként tűnnek fel. Vö. pl.:

<i>ŋame</i>	„Brustwarze”	<i>ŋame(š)</i>	„saugen”
<i>jana</i>	„still”	<i>jana(š)</i>	„still sein”
<i>jäke</i>	„Rauch”	<i>jäke(š)</i>	„rauchig sein”
<i>jäbe</i>	„Rausch, betrunken”	<i>jäbe(š)</i>	„berauscht sein”
<i>jede</i>	„Krankheit”	<i>jede(š)</i>	„krank sein”
<i>ju</i>	„Knoten, Wehr”	<i>juš</i>	„mit einem Wehr verschliessen”
<i>xace</i>	„Dunst, Dampf”	<i>xace(š)</i>	„rauchen, dampfen”
<i>pařide</i>	„schwarz”	<i>pařide(š)</i>	„schwarz sein”
<i>paexe</i>	„an der Luft getrockneter Fisch”	<i>paexe(š)</i>	„an der Luft getrocknete Fische herrichten”
<i>puxu</i>	„alte Frau”	<i>puxu(š)</i>	„alt werden”
<i>sac</i>	„recht, sehr”	<i>sac</i>	„kräftig sein”
<i>šiva</i>	„Schaufel”	<i>šiva(š)</i>	„schaufeln” stb.

A felsorolt példák morfológiai szerkezete meglehetősen egyöntetű: legtöbbször kétszótagú, CVCV felépítésű, de akad köztük egy-egy háromszótagú és egy szótagú szópár.

Nem csupán a szótári címszavakat, hanem a szövegelőfordulást is figyelembe véve meg kell továbbá állapítanunk, hogy a kétértékű bázisok nomen-, ill. verbum-tagjainak azonos alakban való megjelenése rendkívül ritka. A két tag homonimiája az egyes szám nominativusban, ill. az infinitivusban jelentkezik, bár az utóbbit

többé-kevésbé következetesen külön *-s* elemmel megjelölik a középső és keleti nyelvjárásokban, valamint az egyszótagú szavakban valamennyi nyelvjárásban. A nem suffixumos, magánhangzóra végződő infinitivusi formáknak voltaképpen — az esetek egy részében — egyeznie kellene az intranszitiv aorisztosz egyes szám 3. személyű alakjával. A legkülönbözőbb nyelvjárásokban mégis azt tapasztaljuk, hogy határozott jelei vannak a két alak formai megkülönböztetésére való törekvésnek: Ez abban a tendenciában jelentkezik, hogy az Aor3SgIntr alakja mind gyakrabban elkülönül — suffixum vagy magánhangzóalternáció által — az absztrakt igeitől (=jelöletlen infinitivus). Így például a *jäke* „rauchig sein” Aor3SgIntr alakja a tundrai nyenyecben még *jäke* „ist rauchig”, az erdei nyenyecben azonban *jäki* vagy *jäkiŋa* id. Az elkülönítési tendencia a tundrai nyenyecen belül is megvan, vö. inf. *jede* „krank sein”: Aor3SgIntr *jede?a: ju-s* „mit einem Wehr verschliessen”: Aor3SgIntr *ju-ŋa* stb. Ilyen esetek tucatjain tapasztaljuk, hogy az ambivalens tövek névszói és igei tagjainak homonimiája voltaképpen fiktív homonímia, amely csak a beszédtől, a mondattól izolált helyzetekben, és csak a névszó egyes nominatívusában, meg egy valójában nem is élő, hanem csak absztrahált igeitőben észlelhető (konkrét beszédhelyzetekben ez a forma azonban igen-igen ritkán — vagy egyáltalán nem — fordul elő). A szövegben tehát az ambivalens morfémák nomen és verbum tagjai nemcsak funkciójuk szerint különböznek el, hanem — mondhatjuk — forma szerint is.

A kétértékű bázismorfémák likvidálására való törekvést világosan tanúsítják olyan igei-névszói szópárok, amelyekben egy hajdani ambivalens tömorfémának a névszói és igei tagját már elvont szótári alakjaiban is morfonematikus alternációk különböztetik meg:

<i>wāda</i>	„Wort”	<i>wāde(š)</i>	„sprechen”
<i>judi</i>	„Schlaf”	<i>jude(š)</i>	„träumen”
<i>xada</i>	„Nagel”	<i>xade-č</i>	„krallen”
<i>xāle</i>	„Fisch”	<i>xāle(š)</i>	„fischen”
<i>meju</i>	„kräftig”	<i>mejā(š)</i>	„kräftig sein”
<i>pew</i>	„dunkel”	<i>pewā(š)</i>	„dunkel sein”
<i>mi</i>	„etwas”	<i>me-s</i>	„nehmen; sein”
(erdei) <i>xāru</i>	„Regen”	<i>xārā(š)</i>	„regnen” stb.

Mindezek a tapasztalatok egyértelműen szólnak amellett, hogy a nyenyec (a többi szamojéd nyelvvel egyetemben) szintaktikailag, morfológiailag, sőt morfológiailag is határozott különbséget tesz nomen és verbum között. Nomen-verbumok tehát a szamojédban sincsenek, miképpen az uráli alapnyelvben sem voltak, hiszen az ambivalens bázisok a konkrét beszéd-aktusban egyszerre ekkor is csak egyféleképpen jelentkezhettek, vagy ige, vagy névszó formájában.

ÜBER „NOMENVERBA“ IM NENZISCEN

von

P. HAJDÚ

Anstatt „Nomenverba“ ist es richtiger einerseits von ambivalenten, andererseits von konvertierbaren Basismorphemen zu sprechen. Einige Nomina sind im Nenzischen mit prädikativen Suffixen versehen als Verba konjugierbar. Ihre Konjugation ist aber unvollständig: die durch Konversion entstandenen Gebilde haben keinen Aspektwert od. Aktionsart, es ist auch unmöglich die verschiedenen Modi an ihnen zu bezeichnen. Es handelt sich also um eine gelegentliche Verbalisierung des Nomens in Existenzsätzen, d. h. nur um pseudoverbale Formen. Diese konvertierbaren Morpheme — die also eigentliche Nomina darstellen — unterscheiden sich wesentlich von den ambivalenten Basismorphemen, die sowohl echte Nomina als wahre Verba umfassen, Bnd bei denen die Konversion Nomen → Verb, bzw. Verb → Nomen nicht besteht. Eine nähere Betrachtung der nenzischen Ambi-Morpheme zeigt, dass die Homonymie ihrer Nomen- bzw. Verbal-Glieder nur scheinbar oder sozusagen fiktiv ist. Sie macht sich nämlich nur in isolierten Basismorphemen im NomSg und in dem abstrahierten Verbalstamm erkenntlich, welcher z. B. in konkreten Sprechsituationen äusserst selten, oder gar nicht erscheint. Im Kontext weichen also voneinander die Nomen- und Verbal-Glieder der Ambi-Morpheme sowohl funktional wie auch formal (morphologisch und morphonologisch) ab. „Nomenverba“ gibt es also im Nenzischen nicht. Die Existenz einer solchen Wortartkategorie erweist sich auch theoretisch für überflüssig und sinnlos. Aufgrund solcher Tatsachen dürfte man mit gutem Grund kaum mehr daran denken, dass es einst in der uralischen Grundsprache tatsächlich nur doppelwertige Nomenverba gegeben hätte, die nominal und verbal gleichmöglicherweise verwendet werden könnten.